

FRANCISCO J. GOERLICH

Crisi econòmica i distribució de la renda

El cas valencià

Creixement i distribució són les dues qüestions bàsiques sobre les quals s'articulen moltes de les discussions econòmiques actuals. Totes les societats aspiren a «créixer», perquè s'espera que d'aquest creixement es deriven millores per al nivell de benestar dels seus ciutadans. El creixement es veu d'aquesta manera com a condició necessària per seguir progressant i aconseguir l'anhelat «desenvolupament econòmic» de la societat. Aquest és el paradigma genèric en el qual es troben immerses les economies occidentals. El creixement no és, però, condició suficient per a progressar com a societat. La visió moderna del desenvolupament econòmic no implica un creixement de qualsevol manera, a qualsevol preu, sinó que s'emmarca en l'anomenat desenvolupament sostenible (Nacions Unides, 2013).

El desenvolupament sostenible és una visió global que aborda quatre dimensions essencials d'una societat moderna: creixement econòmic, inclusió social, sostenibilitat ambiental i bona governança. Les societats han de cercar un equilibri raonable entre aquestes dimensions. Les mancances en una dimensió, com la sostenibilitat ambiental, la igualtat de gènere o la manca de transparència i bona governança, soscavaran els avenços en altres dimensions, com la disminució de la pobresa o la reducció en les desigualtats, i acabaran afectant en un futur pròxim el progrés en altres objectius econòmics i socials.

Així doncs, la concepció moderna és que el creixement econòmic no es considera socialment sostenible si no és inclusiu, és a dir, si els beneficis d'aquest crei-

Francisco J. Goerlich Gisbert és professor del Departament d'Anàlisi Econòmica de la Facultat d'Economia de la Universitat de València i investigador a l'Institut Valencià d'Investigacions Econòmiques (IVIE). L'autor agraeix l'ajuda del programa d'Investigació FBBVA-IVIE, i del projecte ECO2015-70632-R del Ministeri d'Educació i Ciència

xement no arriben a tots els membres de la societat. Els avenços han de permetre millores al conjunt de la població. Això vol dir que, en termes distributius, aquest creixement ha de reduir les desigualtats entre els ciutadans, així com permetre l'eradicació de la pobresa extrema.

En les societats desenvolupades les dues grans vies per mitjà de les quals els ciutadans aconseguen participar dels beneficis del creixement són l'accés a l'ocupació i l'actuació inclusiva del sector públic en dos grans àmbits: la protecció social enfront de riscos com els associats a la desocupació o la vellesa, i la igualtat d'oportunitats en l'accés als serveis públics fonamentals com l'educació o la sanitat. En els primers anys del segle XXI, en què hem passat de la fi d'un llarg període expansiu a una crisi profunda i prolongada, de la qual només recentment s'ha començat a sortir, ambdues vies es poden veure amenaçades per l'increment massiu de la desocupació, juntament amb la precarització de l'ocupació, i els problemes financers del sector públic. En el primer cas perquè la desocupació va associada a la minva d'ingressos familiars, i en conseqüència a l'augment de les desigualtats i la pobresa. En el segon, perquè la manca de recursos públics compromet la igualtat d'oportunitats en dificultar l'accés als serveis públics en condicions d'igualtat, i en conseqüència afavoreix la transmissió intergeneracional de les desigualtats, tot dificultant la mobilitat social. En aquestes circumstàncies es reobre el debat públic, impulsat en moltes ocasions pels moviments socials, sobre el repartiment dels costos de la crisi i sobre la capacitat de les institucions públiques per garantir l'anomenat Estat del benestar, evitant així el risc de pobresa de la població amb els nivells de renda més baixos.

RENDA PER CÀPITA I DISTRIBUCIÓ:

LA COMUNITAT VALENCIANA EN EL CONTEXT DE L'ESTAT ESPANYOL

Durant el llarg període de creixement de l'economia espanyola, iniciat cap a mitjan segle passat, la Comunitat Valenciana mantenia una renda per càpita i un creixement molt semblant al del conjunt d'Espanya. La Comunitat Valenciana es mantenia en la mitjana, o fins i tot lleugerament per damunt. El dinamisme i la capacitat de generació de renda de la nostra societat, superior en moltes ocasions a la mitjana espanyola, va propiciar un procés de convergència amb Europa (Reig i Picazo, 1997). Tanmateix, aquesta tendència va començar a trencar-se molt abans de la Gran Recessió de començaments del segle XXI.

Durant la dècada dels noranta del segle passat la Comunitat Valenciana començà a perdre posicions relatives respecte a la resta de l'Estat espanyol, ampliant així la bretxa amb la mitjana de forma lenta, però continuada (Goerlich, 2017). Entre 1996 i 2016 l'economia valenciana va créixer a un 0,9% de mitjana anual, mentre

que el conjunt d'Espanya ho feia a una xifra lleugerament superior, l'1.3%. Això va fer que, d'acord amb l'Enquesta de Condicions de Vida, el 2007 la renda disponible de les llars valencianes fos un 11% inferior a la mitjana espanyola. La crisi econòmica iniciada aquest any no ha fet sinó agreujar aquesta situació, provocant una minva important dels recursos familiars. Si la renda disponible de les llars espanyoles va disminuir un 20% entre 2007 i 2014, cosa que implica una caiguda substancial en els nivells de vida en un espai tan curt de temps, en el mateix període, la renda disponible de les llars de la Comunitat Valenciana va caure en un 24%, xifra que dona una idea de la magnitud de la recessió. El resultat n'és que, al final de la recessió, la renda per llar era un 15% inferior a l'espanyola. Així doncs, de mitjana, la Comunitat Valenciana ha patit la crisi amb més severitat que el conjunt d'Espanya. D'altra banda, aquesta disminució de la renda mitjana no s'ha produït de forma equitativa, és a dir, no ha afectat tots els grups socials per igual, sinó que ha recaigut en major mesura sobre els estrats més baixos de renda, provocant un fort increment de la desigualtat.

Una renda decreixent i una desigualtat creixent indiquen clarament que s'ha produït un repartiment molt asimètric dels costos de la crisi. Els estrats inferiors de renda han vist com els seus ingressos queien en molta major mesura que els ingressos dels estrats mitjans i superiors. Vist des d'una altra perspectiva, ens hem situat, després de l'inici de la crisi, en el pitjor dels escenaris possibles: caigudes en el nivell mitjà de vida —la mida del «pastís» es redueix—, juntament amb una pitjor distribució dels recursos —el repartiment del «pastís» empitjora—, situació que sembla començar a revertir-se molt lentament amb la tornada al creixement en els darrers anys.

Si fixem els nivells de vida en 2007 —a l'inici de la crisi—, podem examinar com ha evolucionat la població valenciana per estrats de renda. Això representa una primera aproximació a la qüestió de l'estratificació social, un fenomen bastant més complex i multidimensional que els simples nivells de renda (Tezanos, 2008). Amb aquest nivell de vida com a referència, el transvasament d'un ampli grup de la població cap als estrats més baixos de renda és molt evident (vegeu el gràfic 1), no només en el cas de les rendes mitjanes, sinó també de les rendes més altes, aquelles que estan per sobre del doble de la mediana.¹ La informació mostrada en el gràfic 1

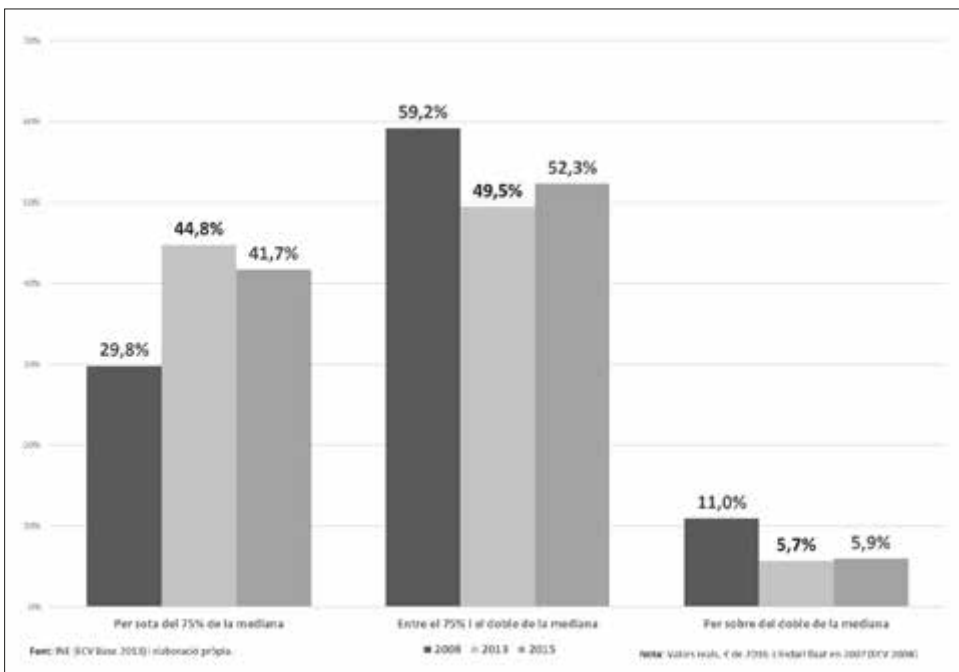
¹ La mediana és el nivell de renda que divideix la població en dues parts iguals. És un recurs estadístic comunament utilitzat per a dividir la societat en estrats, així com per a definir un llindar que determina la línia de la pobresa, que convencionalment es fixa en el 60% de la mediana. El nostre estrat més baix de renda és doncs una mica més ampli que el conjunt de la població habitualment classificada com a pobra

indica que durant el període més dur de la crisi, entre 2008 i 2013, el grup de renda més baix, per sota del 75% de la mediana, hauria crescut en 15 punts percentuals, transvasament que prové tant dels estrats mitjans de renda com dels estrats més elevats, que van minvar a la meitat pràcticament durant aquest període. Alhora, els estrats mitjans de renda —entre el 75% i el doble de la mediana— haurien disminuït en uns 10 punts percentuals. En termes absoluts això representa al voltant de mig milió de residents de la Comunitat Valenciana que haurien abandonat els estrats mitjans de renda durant aquest període. És el fenomen de la desaparició de les classes mitjanes, àmpliament analitzat en la literatura (Temin, 2017). Aquesta redistribució dels grups de població per estrats de renda indica que el problema de la desigualtat durant la crisi és, en gran mesura, un problema de pobresa relativa, que ha crescut de forma important durant tot aquest període.

El gràfic 1 també mostra la sensibilitat dels grups intermedis de renda al creixement de l'activitat econòmica i de l'ocupació. La tímida recuperació dels dos últims anys és suficient per a observar un lleuger augment en els estrats de renda mitjana de quasi 3 punts percentuals, increment que s'ha donat en la seua totalitat a partir dels estrats més baixos de renda.

GRÀFIC 1

Distribució de la població per trams de renda disponible a la Comunitat Valenciana

La pregunta lògica és quin és l'origen de les desigualtats o, vist des d'una altra perspectiva, per què els costos de la crisi s'han repartit de forma tan asimètrica. Respondre aquesta pregunta implica analitzar el procés generador de la renda de les llars, és a dir, adonar-se que les rendes de les llars són obtingudes per les persones, fonamentalment en el mercat de treball. Encara que amb importants oscil·lacions cícliques, al voltant de tres quartes parts de la renda disponible de les llars procedeix de les anomenades rendes de mercat, la major part de les quals són d'origen salarial (Goerlich, 2016). La conseqüència lògica és que un funcionament deficient del mercat de treball, amb elevades taxes d'atur, o una gran quantitat de treballadors a temps parcial, amb poques hores de treball, pot tenir efectes considerables tant sobre els nivells d'ingressos familiars com sobre la distribució, en la mesura que no totes les llars es veuen afectades de la mateixa manera pel funcionament del mercat de treball. Així doncs, ha estat el col·lapse del mercat de treball durant la crisi el responsable últim tant de la caiguda de rendes com de l'increment de la desigualtat. L'esforç del sector públic per suavitzar els efectes de la crisi, limitat per problemes de finançament, s'ha mostrat clarament insuficient per frenar aquesta caiguda de rendes i el consegüent empitjorament en la seua distribució.

En referència a l'evolució del mercat de treball és important posar de manifest algunes característiques que ens ajuden a explicar les diferències entre la Comunitat Valenciana i Espanya. L'ingrés mitjà anual per treballador és al voltant d'un 10% inferior a la Comunitat Valenciana respecte d'Espanya, un diferencial que s'ha mantingut estable els darrers anys, i que en part deriva de la nostra estructura productiva, amb un gran pes de sectors amb salaris baixos, com la construcció o l'hostaleria. Al mateix temps els indicadors de dispersió salarial mostren un increment els anys recents, molt més acusat quan es comparen els extrems de la distribució, on la Comunitat Valenciana presenta una dispersió una mica més gran que en el conjunt. Ambdós factors ajuden a explicar la nostra menor renda per llar i l'increment en la desigualtat observat els darrers anys.

Resulta interessant observar com l'increment en la dispersió salarial que acabem d'esmentar és causat fonamentalment per l'augment de formes precàries d'ocupació durant la crisi, en concret per l'augment de la contractació a temps parcial. Entre 2007 i 2014 el conjunt d'assalariats va disminuir a la Comunitat Valenciana en uns 400.000 efectius, però podem constatar que els assalariats a temps complet ho van fer encara més, uns 460.000, mentre que els assalariats a temps parcial creixien en termes absoluts una mica més de 60.000. És a dir, en un context de destrucció generalitzada d'ocupació, els assalariats a temps parcial han augmentat de forma important en termes absoluts. En termes relatius, els assalariats a temps parcial

han passat de representar un 12% del total el 2007 a un 20% al final del període, el 2015. Un percentatge una mica superior del que representen al conjunt d'Espanya, el 17% (Goerlich, 2018).

Si tenim en compte que els assalariats a temps parcial tenen un salari notablement inferior al dels assalariats a temps complet, de l'ordre d'un 60% menys —un diferencial que ha crescut lleugerament durant la crisi—, ens adonarem del paper que l'alteració en la composició de la força de treball ha tingut sobre la desigualtat. Una anàlisi de la distribució salarial mostra que entre el 20% dels assalariats amb salaris més baixos hi ha una gran proporció d'assalariats amb jornada a temps parcial, al voltant del 70% en els anys recents. A més a més, mentre que els salaris de l'ocupació a temps complet semblen estables els darrers anys, els salaris de l'ocupació a temps parcial continuen mostrant una tendència lleugerament decreixent. Això indica que aquest impuls cap a la desigualtat no sembla que vaja a moderar-se en el futur immediat i, a més, que les millores distributives derivades de l'increment de l'ocupació dependran, en gran mesura, del tipus d'ocupació que es genere.

Malgrat tot, ni la dispersió salarial associada a la diferent remuneració del capital humà, que també s'ha incrementat en els anys de crisi, ni l'efecte de l'alteració en la composició de la força de treball que acabem d'esmentar, amb l'increment associat a les formes precàries de contractació laboral, han estat els factors que amb més força han impulsat el creixement de les desigualtats en els anys recents. La major responsabilitat d'aquest creixement es pot atribuir, sens dubte, a l'augment de la desocupació a casa nostra, que el 2013 va arribar al 28%. Històricament la Comunitat Valenciana, amb el seu dinamisme productiu, ha tingut una taxa d'atur una mica inferior a l'espanyola, però aquesta situació va canviar el 2007, any a partir del qual la taxa d'atur de la Comunitat Valenciana va superar a l'espanyola i aquesta situació no s'ha revertit d'aleshores ençà. Hi ha hagut anys en què el diferencial de taxa d'atur va arribar a ser de 3 punts percentuals, una magnitud gens menyspreable.

Així doncs una anàlisi detallada del procés de generació de rendes situa la causa de l'increment de les desigualtats durant la crisi en el mal comportament del mercat de treball, tant pel que fa a l'evolució de la desocupació com pel que fa a l'anomenada precarització de l'ocupació. És precisament aquest canvi en la composició de la força de treball el que explica que, en els anys més recents, en què el creixement econòmic comença a recuperar-se, no s'observen importants millores distributives associades al creixement en els nivells mitjans de rendes de les llars.

En aquest sentit, el desafiament és promoure el creixement econòmic i al mateix temps reduir les desigualtats (OCDE, 2012). Una nova estratègia de desenvolupa-

ment per a la Comunitat Valenciana només pot dur-se a terme a través d'una nova etapa de creixement que recupere la inversió i la creació d'ocupació. Es pot afirmar sense embuts que la reactivació del mercat de treball és una condició necessària per assolir millores distributives, però no és una condició suficient. Les formes precàries de contractació laboral són generadores de desigualtat. En conseqüència, la relació entre generació d'ocupació i millores en la distribució no és directa, i una generalització del treball a temps parcial i de llocs de treball precaris pot esmortir només parcialment l'increment en la desigualtat, però no tornar als nivells anteriors a la crisi. És cert que l'ocupació temporal i a temps parcial està justificada en alguns tipus d'activitat com les relacionades amb l'agricultura o el turisme, molt importants a la Comunitat Valenciana, però no és desitjable que aquestes formes de contractació es generalitzen a altres sectors. Al capdavant, la relació entre la generació d'ocupació i la desigualtat ve determinada en gran part pel tipus d'ocupació creada (Ayala 2014).

CONCLUSIONS

Els trets més rellevants de la petita anàlisi que acabem d'efectuar són bàsicament tres. En primer lloc, la important caiguda de rendes en la nostra Comunitat, molt per damunt de la mitjana, que ha allunyat la Comunitat Valenciana encara més dels nivells de vida del conjunt espanyol. En segon lloc, l'increment de la desigualtat durant la crisi, no gaire diferent del que ha passat a la resta d'Espanya. L'increment de la desigualtat ha estat una mica més suau que en el conjunt, però cal tenir en compte que s'ha produït tant en un context de menors nivells de renda de partida, com de majors caigudes d'aquesta durant la crisi. I en tercer lloc, el repartiment asimètric dels costos de la crisi, que han recaigut sobre els estrats més baixos de renda, especialment els molt baixos, mentre que la resta de la distribució ha defensat les seues posicions relatives amb més èxit. Aquest deteriorament, tant en els nivells de renda com en la seua distribució, es pot rastrejar amb nitidesa al col·lapse del mercat de treball esdevingut a Espanya en general, i a la Comunitat Valenciana en particular, després de 2007. Les polítiques públiques, instruments essencials dels poders públics per influir en la distribució de la renda generada pel mercat, han estat insuficients per mantenir els nivells de renda de les llars i evitar l'increment en la desigualtat i la pobresa.

En resum, el panorama descrit no és especialment falaguer en termes valencians. La pèrdua de posicions relatives en termes de renda per càpita, en relació amb el conjunt d'Espanya, és un fet que s'observava ja amb claredat molt abans de l'actual crisi, i que aquesta no ha fet més que agreujar. A partir d'aquesta situació, i del

col·lapse del mercat de treball en els últims anys arran de la crisi financera iniciada el 2007, és senzill explicar l'augment de la desigualtat, la pobresa i l'exclusió social. Els resultats mostren com de lluny estem d'assolir, o tan sols d'aproximar-nos-hi, als objectius de l'estratègia Europa 2020 en termes de cohesió social.

La tímida recuperació de l'activitat econòmica, i amb aquesta de l'ocupació, que hem experimentat molt recentment ajuden a explicar l'estabilització, i en alguns casos la millora, dels indicadors de renda, desigualtat, pobresa i exclusió social en els últims dos anys. Això mostra la sensibilitat d'aquests indicadors a l'evolució general de l'economia, i en particular a l'evolució dels indicadors d'ocupació. Com a condició prèvia per a una disminució de la desigualtat i els problemes associats a la pobresa i l'exclusió social, la Comunitat Valenciana haurà d'apostar decididament per millorar la seua capacitat de generar renda. Així doncs hem de retornar al camí de creixement, però no fer-ho a qualsevol preu, sinó en la direcció que marquen els dos eixos fonamentals del progrés actual a les societats avançades: el desenvolupament sostenible i la societat del coneixement. Caldrà, doncs, promoure una estratègia de creixement respectuosa amb el medi ambient i basada en la millora de la productivitat a través d'una especialització intensa en activitats generadores de valor afegit, el reforç del teixit empresarial, així com una major eficiència del sector públic i el capital intel·lectual.

Les estratègies competitives d'èxit en les societats avançades passen per canvis importants en les estructures productives, les institucions educatives i les relacions laborals. La necessària reactivació del mercat de treball, com a forma de millorar la distribució de la renda i evitar situacions de pobresa i exclusió social, s'enfronta a dues amenaces que poden tenir efectes adversos sobre l'equitat i la justícia social. D'una banda, la competència de les economies emergents, l'anomenada globalització, que empeny a la deflació salarial per mantenir la competitivitat en els mercats internacionals. D'altra banda, el ràpid avanç de les noves tecnologies, que augmenta la demanda de treball qualificat en detriment del treball no qualificat, amenaçant salaris i llocs de treball dels treballadors menys preparats. Per això, a mitjà termini, l'augment de les competències amb relació a les noves tecnologies i l'educació, inclosos els processos d'aprenentatge al llarg de la vida, jugaran un paper fonamental en la lluita contra la desigualtat, la pobresa i l'exclusió social. Això exigeix no tan sols un canvi de model productiu, sinó també —com han argumentat alguns experts— un canvi de paradigma en les polítiques econòmiques i socials: el punt de partida ha de ser el nivell de vida i el benestar dels individus definit en un sentit ampli, enfront dels grans agregats macroeconòmics (Atkinson, 2013). ◻

REFERÈNCIES

- ATKINSON, A. B. (2013): «Ensuring social inclusion in changing labour and capital markets», *Economic Papers* 481 (abril). Fellowship initiative / The future of EMU / European Commission.
- AYALA, L. (2014): «Desigualdad y pobreza en España en el largo plazo. La continuidad de un modelo», Documento de Trabajo núm. 2.1, *VII Informe sobre exclusión y desarrollo social en España*, Madrid, Fundación Foessa (Fomento de Estudios Sociales y de Sociología Aplicada), en línia, <http://www.foessa2014.es/informe/uploaded/documentos_trabajo/15102014141318_4885.pdf> (consulta 27/03/2018).
- GOERLICH, F. J. (2016): *Distribución de la Renta, Crisis Económica y Políticas Redistributivas*, Fundación BBVA.
- (2017): *El empobrecimiento valenciano. La renta y su distribución; pobreza y exclusión social en la Comunitat Valenciana*, València, Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació, col. Descubrim, 1.
- (2018): «Crecimiento y Distribución: Desigualdad, pobreza y condiciones de vida», en Antonio Ariño (ed.): *La Societat Valenciana 2025*, Institució Alfons el Magnànim, en premsa.
- NACIONES UNIDAS (2013): *Una agenda de acción para el Desarrollo Sostenible. Informe para el secretario general de las Naciones Unidas*. Elaborada pel Consell de Lideratge de la Xarxa de Solucions per al Desenvolupament Sostenible (Sustainable Development Solutions Network. A Global Initiative for the United Nations, Nova York).
- OECD (2012) *Economic Policy Reforms 2012: Going for Growth*, OECD Publishing, en línia, <<http://dx.doi.org/10.1787/growth-2012-en>> (consulta: 27/03/2018).
- REIG, E.; A. J. PICAZO (1997): *Capitalización y Crecimiento de la Economía Valenciana*, Bilbao, Fundación BBVA.
- TEMIN, P. (2017): *The Vanishing Middle Class. Prejudice and Power in a Dual Economy*, Cambridge MA., The MIT Press.
- TEZANOS, J. F. (2008): «Desigualdades y estratificación social en España», en Salustiano del Campo, José Félix Tezanos (eds.): *La Sociedad, España Siglo XXI*, vol. 1, Biblioteca Nueva. Fundación Sistema, pp. 353-407.